

بررسی عوامل بازدارنده‌ی کارآفرینی در آموزش عالی کشاورزی و ارابه‌ی سازوکارهایی برای تقویت آن

جعفر یعقوبی^{۱*}

۱. استادیار دانشگاه زنجان

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۸/۳/۲۵، تاریخ تصویب: ۱۳۸۹/۶/۱۷)

چکیده

با بررسی روند رشد اقتصادی کشورهای توسعه یافته، مشخص می‌شود که روحیه‌ی کارآفرینی و کارآفرینان در رشد اقتصادی و اشتغال‌زایی آن‌ها نقش زیادی داشته‌اند. در کشور ما نیز برای رسیدن به توسعه و اشتغال که دغدغه‌ی اصلی مسئولان و برنامه‌ریزان بوده و توجه به توسعه‌ی کارآفرینی و نیز حمایت از کارآفرینان ضرورتی انکارناپذیر است. هدف این مطالعه تعیین عوامل اثرگذار توسعه‌ی کارآفرینی در آموزش عالی کشاورزی بود. به‌منظور دستیابی به اهداف تعیین شده‌ی این تحقیق، از روش توصیفی و به‌صورت پیمایشی استفاده شد. جامعه‌ی آماری این مطالعه را کلیه‌ی کارآفرینان بخش کشاورزی استان زنجان تشکیل می‌دهند که طی سال‌های ۸۵-۷۹ از بانک کشاورزی استان زنجان تسهیلات کارآفرینی و اشتغال‌زایی دریافت کرده‌اند ($N=65$). برای جمع‌آوری اطلاعات از جامعه‌ی آماری طرح از پرسشنامه استفاده شد. نتایج تحلیل عاملی عوامل اثرگذار بر موفقیت بیش‌تر و توسعه و گسترش فعالیت‌های کارآفرینانه نشان داد که بسترسازی و برنامه‌ریزی ۲۴/۲۱۸ درصد واریانس و با مقدار ویژه‌ی ۲/۹۰۶ عامل اول حمایتی و پشتیبانی برای موفقیت بیش‌تر و توسعه و گسترش فعالیت‌های کارآفرینانه بوده است. هم‌چنین این نتایج نشان داد به‌ترتیب عوامل و مشوق‌های اقتصادی ۲۱/۴۲۸ درصد واریانس و عوامل قانونی و حمایتی ۱۸/۴۰۲ درصد واریانس را به خود اختصاص داده‌اند.

واژه‌های کلیدی: کارآفرینی، کشاورزی، آموزش عالی، تقویت کارآفرینی، دانشگاه

کارآفرین

مقدمه

امروزه تحول‌ها در محیط اجتماعی سبب شده که ساختار دانش نیز دست‌خوش تحول شده و به تبع آن دانشگاه نیز، که محور و اساس این نظام است دچار دگرگونی شود، از این‌رو برای تطبیق کارکردهای دانشگاه با محیط اطراف، به نظر می‌رسد باید راهبرد دانشگاه تغییر کرده و ماموریت اصلی خود را تربیت افرادی کارآفرین قلمداد کند (سعیدی کیا، ۱۳۸۸، ص ۳). چنانچه آموزش کارآفرینی به‌دلیل ویژگی‌هایی که دانشگاه‌ها از نظر داشتن سرمایه‌ی انسانی در قالب دانشجو و اعضای هیات علمی، محلی مناسب برای نوآوری مبتنی بر دانش هستند، به یکی از مهم‌ترین و گسترده‌ترین فعالیت‌های دانشگاهی تبدیل شده است (زارع یکتا، ۱۳۸۷، ص ۶۷). در واقع دانشگاه‌ها به‌عنوان متولی اصلی پرورش نیروی متخصص جامعه، نقش کلیدی و تعیین‌کننده در توسعه‌ی کارآفرینی در کشور دارند، از این‌رو یکی از مهم‌ترین و جدیدترین ماموریت‌های کلیدی دانشگاه‌ها توسعه و پرورش کارآفرینان بالقوه است (رضوی و زالی، ۱۳۸۸، ص ۸۴).

مطالعه‌ی وضعیت آموزش عالی از نظر کارآفرینی اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا امروزه بی‌کاری دانش‌آموختگان این بخش از آموزش عالی به یکی از چالش‌های اساسی بخش کشاورزی تبدیل شده و ذهن تمامی سازمان‌های فعال در توسعه‌ی کشاورزی را به خود مشغول کرده است. بررسی روند اشتغال و بی‌کاری دانش‌آموختگان آموزش عالی کشاورزی و منابع طبیعی نشان می‌دهد که این بخش از آموزش عالی با سهمی برابر با ۰/۴۷ درصد کم‌ترین سهم را در اشتغال دانش‌آموختگان به خود اختصاص داده است (اسکندری، حسینی و کلاتری، ۱۳۸۵، ص ۱۰۹).

با توجه به این‌که شناسایی موانع کارآفرینی در آموزش عالی کشاورزی می‌تواند به رفع آن‌ها کمک کرده و در برنامه‌ریزی برای آموزش عالی کارآفرینانه اثرگذار باشد، این پژوهش با هدف کلی بررسی موانع کارآفرینی در آموزش عالی کشاورزی و راه‌کارهای تقویت آن انجام شود.

بیان مساله

زمانی عقیده بر این بود که گسترش دانشکده‌های کشاورزی و تربیت نیروی تحصیل کرده منجر به توسعه‌ی کشاورزی خواهد شد. از این رو در این راستا قدم‌های زیادی برای تربیت نیروی انسانی ماهر برداشته شد. به طوری که امروزه به جرات می‌توان گفت کشورمان در زمینه‌ی نیروی تحصیل کرده‌ی کشاورزی، البته از نظر کمی، نه تنها کمبودی ندارد بلکه مشکل بی‌کاری انبوه فارغ‌التحصیلان این بخش، خود به معضل عمده‌ی دیگری تبدیل شده است. به راستی برای رسیدن به توسعه‌ی قابل قبول در بخش کشاورزی چه باید کرد؟ شکی نیست که پاسخ این سوال را باید در مهم‌ترین عامل توسعه یعنی عامل انسانی جست‌وجو کرد. یکی از راه‌حلهایی که این روزها مطرح می‌شود، توسعه‌ی کارآفرینی در بخش کشاورزی است. بررسی وضعیت آموزش عالی کشاورزی و فارغ‌التحصیلان این بخش در کشور نشان از این امر دارد که یکی از مشکلات اساسی و عمده‌ی آموزش عالی کشاورزی، توسعه‌ی کارآفرینی میان دانشجویان و دانش‌آموختگان این بخش است (حسینی و عزیزی، ۱۳۸۶، ص ۲۴۳). با توجه به پایین بودن ویژگی‌های کارآفرینی در میان دانشجویان و فارغ‌التحصیلان کشاورزی، مساله‌ی تحقیق، شناسایی و تبیین موانع کارآفرینی در این بخش بوده و از این رو با توجه به اهمیت و جایگاه آموزش عالی کشاورزی و نیاز بخش کشاورزی به دانش‌آموختگانی ماهر و توانمند ضرورت داشت کیفیت آموزش‌های این بخش از نظر کارآفرینی و همچنین موانع تحقق کارآفرینی بررسی شود. با توجه به این امر و ضرورت توجه به توسعه‌ی کارآفرینی در آموزش عالی کشاورزی، سوال‌های اصلی این تحقیق عبارتند از: موانع و عوامل بازدارنده‌ی کارآفرینی در دانشکده‌های کشاورزی کدام‌اند؟ چه راه‌کارهایی برای تقویت کارآفرینی در آموزش عالی کشاورزی وجود دارند؟

مروری بر ادبیات موضوع

همانند سایر واژه‌های مطرح در علوم انسانی، کارآفرینی نیز هنگامی قابل تحلیل و تبیین

است که بتوان تعریف یا تعاریف روشن و مشخصی از آن ارایه کرد. در این میان کارآفرینی یکی از واژه‌هایی است که تعریف واحدی برای آن وجود ندارد و از ابتدای طرح آن در محافل علمی، تعاریف متفاوتی از دیدگاه‌های گوناگون برای آن ارایه شده است. این تنوع برداشت از مفهوم کارآفرینی از نکات جالب توجهی است که به نوبه‌ی خود مشکلاتی نیز به همراه داشته و به دلیل برخورد با نظرات صاحب‌نظران مختلف در باب این مقوله، درک کامل موضوع کارآفرینی نیازمند داشتن دیدگاه بین‌رشته‌ای است چرا که کارآفرینی برحسب توجه محققان رشته‌های مختلف از دیدگاه‌های اقتصادی، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و حتی تاریخی تعریف شده؛ به طوری که در تعاریف ارایه شده از کارآفرینی تفاوت‌های مغایر و متناقضی به چشم می‌خورد. وجود این تفاوت‌ها از سویی نشان‌دهنده‌ی گستردگی و اهمیت موضوع بوده و می‌تواند از زوایای مختلف بررسی شود و از سوی دیگر نشان‌دهنده‌ی پویایی موضوع است که زمینه‌ی ارایه‌ی الگوها، نظریه‌ها و نظرات متفاوتی را فراهم می‌کند (احمدپور داریانی، ۱۳۸۱، ص ۳).

همان‌طور که بیان شد تنوع گسترده‌ای از تعاریف برای واژگان کارآفرینی، کارآفرین وجود دارد. جدول شماره (۱) شاید بهتر بتواند جهت‌گیری فعالیت‌های کارآفرینی و غیر کارآفرینی را نشان دهد.

جدول ۱. گرایش به فعالیتهای کارآفرینی و غیر کارآفرینی

سرمایه‌گذار متخصص	مدیر	کارآفرین مقصد	کارآفرین	کارآفرین فرصت طلب	سرمایه‌گذار در فعالیت‌های مخاطره‌آمیز	کارآفرین مبتکر	مؤسس
غیر کارآفرینی		استعداد و تمایل			کارآفرینی		
بدنیال وابستگی				بدنیال استقلال		
بدنیال امرار معاش				بدنیال ثروت		
مخالف مخاطره				بدنیال فرصت		
غیر مبتکر				مبتکر		
مخالف معامله				بدنیال معاملات		
مخالف مخاطره				قبول مخاطرات		
تحلیلی				درک مستقیم یا آبی		

منبع: پاپ زن، ۱۳۸۲، ص ۸۱

مطالعه‌های متعددی در مقوله‌ی کارآفرینی و آموزش عالی انجام شده است. از جمله، نتیجه‌ی بررسی نگرش‌های کارآفرینانه‌ی دانشجویان و شناسایی موانع درون دانشگاهی که نشان داد چهار عامل سبک مدیریت، محتوای دروس، نظام اداری- مالی و عملکرد کارکنان دانشگاه به ترتیب به عنوان مهم‌ترین موانع درون دانشگاهی نگرش‌های کارآفرینانه‌ی دانشجویان به حساب می‌آیند. امیری و مرادی (۱۳۸۷، ص ۴۵) و حیدری‌زاده (۱۳۸۲، ص ۳۷) در تحقیق‌های خود ارایه شدن دروس به صورت نظری و ناهماهنگی بین نیاز بازار کار و مراکز آموزشی را از جمله مشکلات توسعه‌ی کارآفرینی در مراکز آموزش عالی می‌دانند. مطالعه‌ی دیگری نشان داد با آموزش کارآفرینی می‌توان اعتماد به نفس و دانش و مهارت دانشجویان را افزایش و آن‌ها را برای راه‌اندازی کسب‌وکار توانمند کرد (Jones & English, 2005, p418).

مطالعه‌های انجام شده در زمینه‌ی کیفیت آموزش عالی کشاورزی نشان‌دهنده‌ی وضعیت نه‌چندان مطلوب آن است. از جمله مقدس فریمانی و زمانی (۱۳۸۶، ص ۱۱) بیان می‌کنند آموزش عالی کشاورزی در کشور در حال تغییر و تحول با سرعت، کارایی لازم را نداشته و فراگیران را برای سازگاری با شرایط متغییر و متحول آماده نمی‌کند. واکاوی سازوکارها و چالش‌های تقویت کارکرد نظام آموزش عالی کشاورزی کشور نشان داد چالش‌های راهبردی آموزش عالی کشاورزی عبارتند از ناهموازی بستر تحقیق و توسعه‌ی کشاورزی، محدودیت‌های کلیت نظام پژوهش و فناوری، ضعف‌های ساختاری/ نهادی تحقیق‌های کشاورزی و ضعف‌های کارکردی- دستاوری تحقیق‌های کشاورزی (شریف زاده و همکاران، ۱۳۸۶، ص ۲۲۷). در زمینه‌ی عوامل بازدارنده و تقویت‌کننده‌ی کارآفرینی در آموزش عالی کشاورزی نیز مطالعه‌های چندی انجام شده است که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود. ابن علی و رجیبی نسب (۱۳۸۶، ص ۵) نیز در تحقیقی موانع کارآفرینی دانش‌آموختگان بخش کشاورزی را نداشتن کارایی لازم نظام آموزش عالی در بخش کشاورزی، نبود یک الگوی مشخص برای کارآفرینی نیروهای دانش‌آموخته، دیر بازده بودن سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی و ناهماهنگی مورد نیاز با سازوکار مناسب بین دستگاه‌های اجرایی و متولی امر کارآفرینی بیان کرده‌اند. در

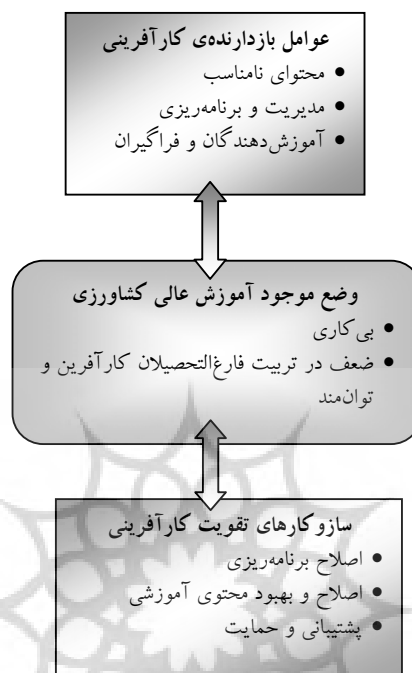
اصفهان نیز بر روی قابلیت‌های کارآفرینی دانشجویان دانشگاه اصفهان تحقیقی انجام شد که نتایج آن نشان داد قابلیت‌های کارآفرینی دانشجویان در زمینه‌ی استقلال‌طلبی، کنترل درونی، انگیزه‌ی پیشرفت و خلاقیت بالاتر از حد میانگین بوده اما نمره‌های خطرپذیری از متوسط نمره‌ی معیار پایین‌تر بود و آموزش‌های دانشگاهی در پرورش ویژگی‌های کارآفرینی در دانشجویان اثرگذار نبوده و با توجه به نتایج به‌دست آمده از آن، آموزش دانشگاهی در تقویت کارآفرینی دانشجویان اثرگذار نبوده است (بدری و همکاران، ۱۳۸۵، ص ۷۳).

بررسی عوامل اثرگذار بر تقویت کارآفرینی در آموزش‌های علمی-کاربردی کشاورزی نشان داد تغییر روش‌های آموزشی، تغییر و بهبود محتوای آموزشی، تجهیز مراکز آموزشی، تغییر در نحوه‌ی جذب و پذیرش دانشجو و بهبود سازمان‌دهی و تشکیلات مراکز آموزش علمی-کاربردی کشاورزی از جمله شاخص‌های مهم و اثرگذار به‌شمار می‌روند (خسروی پور و همکاران، ۱۳۸۶، ص ۲۱۴).

تحلیل عاملی شاخص‌های فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی^۱ مرتبط با توسعه‌ی کارآفرینی سازمانی در سازمان ترویج کشاورزی ایران نشان داد که حمایت مدیریت سازمان از حضور فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی، توسعه‌ی شایستگی‌ها و مهارت‌های کارکنان، بسترسازی و وجود انگیزه در کارکنان در ارتقای مهارت‌های خود در این زمینه، بیش‌ترین سهم را در توسعه‌ی فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی مرتبط با توسعه‌ی کارآفرینی سازمانی دارند (علم بیگی، ملک محمدی و مقیمی، ۱۳۸۸، ص ۱). نتیجه‌ی مطالعه‌ی دیگری نشان داد که خود‌بازنگری در برنامه‌ها، محتوای درسی و برگزاری دوره‌های آموزشی برای گروه‌های مختلف آموزشی مراکز آموزش عالی در تبدیل دانشگاه سنتی به یک دانشگاه کارآفرین ضروری بوده و هم‌چنین نشان داد آموزش کارآفرینی در افزایش مهارت‌های دانشجویان در خلاقیت، اعتماد به نفس و نیز مهارت‌های ارتباطی و مدیریتی اثرگذار است (Gallowy & et al, 2005, p9).

1. Information and Communication Technology (ICT)

با توجه به نتایج مطالعه‌های بیان شده می‌توان الگوی مفهومی تحقیق را به صورت نمودار شماره (۱) تدوین کرد.

نمودار ۱. الگوی مفهومی تحقیق

روش‌شناسی

این تحقیق از نظر ماهیت، از نوع پژوهش‌های کمی، از نظر میزان کنترل متغیرها از نوع غیرآزمایشی و از نظر هدف از نوع تحقیق‌های کاربردی محسوب می‌شود. جامعه آماری این تحقیق را فارغ‌التحصیلان رشته‌های کشاورزی که طی سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۵ موفق به دریافت تسهیلات کارآفرینی و اشتغال‌زایی از بانک کشاورزی استان زنجان شده و کسب و کار آن‌ها در زمان انجام تحقیق فعال بود، تشکیل داده‌اند (N= ۶۵). فهرست این افراد با استعلام از سرپرستی بانک کشاورزی استان و تایید سازمان جهاد کشاورزی استان تهیه شده و حجم نمونه با استفاده از جدول مورگان تعیین شد (n= ۵۶). برای

اطمینان بیش تر ۶۰ نفر از اعضای نمونه انتخاب شده و پرسش نامه‌ها به صورت حضوری تکمیل شد که در نهایت ۵۷ پرسش نامه جمع آوری و تحلیل شدند. ابزار اصلی تحقیق پرسش نامه است که در هشت بخش تنظیم شده و با توجه به اهداف و سوال‌های تحقیق، نتایج ادبیات تحقیق و نتایج به دست آمده از برگزاری جلسه‌ها، تدوین شد. روایی ظاهری و محتوایی ابزار تحقیق با استفاده از نظرات سه نفر از افراد صاحب نظر در زمینه کارآفرینی کشاورزی و پس از انجام اصلاح‌های لازم به دست آمد. برای تعیین پایایی ابزار تحقیق از روش آلفای کرونباخ استفاده شد. ضریب آلفای کرونباخ برای بخش‌های مختلف پرسش نامه بین ۰/۸۷ تا ۰/۹۵ به دست آمد که نشان گر پایایی بالای سوال‌های پرسش نامه بود. بعد از جمع آوری اطلاعات با استفاده از پرسش نامه، داده‌های به دست آمده پس از کدگذاری با نرم افزار SPSS نسخه ۱۴ و با استفاده از روش‌های آماری توصیفی و تحلیلی تجزیه و تحلیل شد.

یافته‌ها

میانگین سنی پاسخ گویان در حدود ۳۱ سال و انحراف معیار آن ۳/۵۵ است. جوان ترین پاسخ گو ۲۵ سال و مسن ترین آن‌ها ۳۸ سال سن داشتند. ۲/۸ درصد پاسخ دهندگان دارای تحصیلات کاردانی، ۸۴/۵ درصد کارشناسی و تنها ۱۲/۷ بالاتر از کارشناسی بودند. از نظر رشته‌ی تحصیلی، کمترین تعداد پاسخ گویان به ترتیب مربوط به رشته‌های ترویج و آموزش کشاورزی و رشته تکنولوژی تولیدات گیاهی با ۳/۵ درصد و بیشترین پاسخ گویان به ترتیب مربوط به رشته‌ی زراعت و باغبانی با ۲۹/۸ درصد و ۲۸/۱ درصد کل پاسخ گویان است.

بررسی کیفیت محتوای برنامه‌های آموزشی رشته‌های کشاورزی

برای بررسی میزان انطباق و تناسب محتوای برنامه‌های آموزشی موارد لازم در تطابق سرفصل‌های دروس، با استفاده از نتایج مرور ادبیات تحقیق در این زمینه مشخص شد. متغیرهای مورد نظر با استفاده از طیف لیکرت سنجش شد که نتایج به دست آمده در جدول شماره (۲) ارائه شده است.

جدول ۲. کیفیت محتوای برنامه‌های آموزشی رشته‌های کشاورزی

متغیرهای مورد بررسی	میانگین	انحراف معیار	ضریب تغییرات
توجه به توانایی‌های علمی و مهارتی دانشجویان	۲,۶۸	۰,۶۳	۰,۲۳
فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی	۲,۴۸	۱,۰۱	۰,۴۱
پیشرفت‌های علمی و فناورانه	۲,۴۲	۰,۹۰	۰,۳۷
نیازهای بازار کار	۲,۳۱	۰,۹۲	۰,۴۰
ایجاد مهارت‌های رهبری، ارتباطی و فنی	۲,۳۱	۱,۰۸	۰,۴۷
گسترش تخصص‌های حرفه‌ای در دانشجویان	۲,۱۸	۱,۰۷	۰,۴۹
ایجاد انگیزه در فارغ‌التحصیلان برای اشتغال‌زایی	۲,۱۸	۱,۰۶	۰,۴۹
ایجاد خلاقیت و نوآوری در دانشجویان	۲	۰,۹۳	۰,۴۶

مشاهده‌ی جدول شماره (۲) نشان می‌دهد که کلیه‌ی میانگین‌ها از ۳ کم‌تر بوده و از دیدگاه پاسخ‌گویان کیفیت محتوای آموزشی رشته‌های کشاورزی از نظر همه‌ی متغیرهای بررسی شده در این زمینه کم‌تر از حد متوسط است.

موانع و مشکلات آموزش عالی کشاورزی در تربیت دانش‌آموختگان کارآفرین

تنگناهای آموزش عالی کشاورزی در تربیت فارغ‌التحصیلان کارآفرین با توجه به نتایج مرور ادبیات تحقیق و با استفاده از طیف لیکرت سنجش شد که نتایج به‌دست آمده در جدول شماره (۳) نشان داده شده است.

همان‌گونه که جدول شماره (۳) نشان می‌دهد مدرک‌گرایی مفرط در بین دانشجویان و توجه نکردن به یادگیری مهارت‌های عملی در دانشگاه و توسعه‌ی کمی دانشکده‌های کشاورزی بدون توجه به کیفیت علمی و فعالیت‌های عملی محدود در زمینه‌ی دروس ارائه شده به‌عنوان پراهمیت‌ترین موانع و مشکلات آموزش عالی کشاورزی در تربیت دانش‌آموختگان کارآفرین قلمداد شده و تنها گزینه‌ی ایجاد نشدن علاقه و احترام متقابل بین اساتید و دانشجویان، امتیازی کم‌تر از متوسط را کسب کرده است.

جدول ۳. موانع و مشکلات آموزش عالی کشاورزی در تربیت دانش‌آموختگانی کارآفرین

ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	موانع و مشکلات
۰,۲۴	۱,۰۵	۴,۴۶	مدرک‌گرایی افراطی در بین دانشجویان و توجه نکردن به یادگیری مهارت‌های عملی
۰,۲۳	۱,۰۱	۴,۳۲	توسعه کمی دانشکده‌های کشاورزی بدون توجه به کیفیت علمی
۰,۱۶	۰,۶۶	۴,۲۳	فعالیت‌های عملی محدود در زمینه‌ی دروس ارایه شده
۰,۲۲	۰,۸۸	۴,۰۷	ضعف مهارت‌های ویژه در اساتید برای ایجاد انگیزه و پرورش خلاقیت در دانشجویان
۰,۲۸	۱,۱۴	۴,۰۱	تناسب نداشتن آموخته‌های فارغ‌التحصیلان با نیازهای بازار کار
۰,۲۰	۰,۷۹	۴,۰۰	استفاده از روش‌های سنتی آموزش
۰,۱۹	۰,۷۴	۳,۹۷	تناسب نداشتن روش‌های آموزشی استفاده شده با علایق و قابلیت‌های دانشجویان
۰,۲۸	۱,۱۱	۳,۹۴	تنوع کم در محیط آموزشی دانشکده‌های کشاورزی
۰,۲۹	۱,۱۳	۳,۹۴	کمبود امکانات، تجهیزات و زمین‌های کشاورزی برای کار عملی
۰,۲۵	۱,۰۰	۳,۹۴	استفاده نکردن از وسایل کمک آموزشی پیشرفته در تدریس
۰,۲۲	۰,۸۷	۳,۸۹	نبود برنامه‌های جانبی به‌منظور معرفی کارآفرینان بخش کشاورزی به دانشجویان
۰,۲۵	۰,۹۷	۳,۸۰	شرکت ندادن دانشجویان در مباحث درسی و ایجاد نکردن خلاقیت ذهنی در آن‌ها
۰,۳۲	۱,۲۱	۳,۷۹	کمبود وسایل آموزشی و کمک آموزشی
۰,۲۳	۰,۸۸	۳,۷۷	ارزش‌یابی نکردن مطلوب از برنامه‌های آموزشی و یا بی‌توجهی به نتایج آن‌ها
۰,۲۷	۱,۰۳	۳,۷۷	وجود نداشتن درسی با عنوان کارآفرینی در بین رشته‌های کشاورزی
۰,۳۸	۱,۴۲	۳,۷۶	نبودن طرح درس مناسب و ناپیوستگی در ارایه مطالب
۰,۳۳	۱,۲۳	۳,۷۲	برگزار نکردن سمینارهای تخصصی کارآفرینی در دانشکده‌های کشاورزی
۰,۳۰	۱,۱۱	۳,۷۲	دسترسی نداشتن مطلوب و کافی به رایانه و اینترنت
۰,۲۸	۱,۰۲	۳,۷۱	کمبود گردش‌های علمی به‌منظور آشنایی دانشجویان با آینده‌ی شغلی خود
۰,۳۴	۱,۲۵	۳,۷۰	کسب نکردن پیش‌زمینه‌های لازم در دانشگاه برای ورود به عرصه‌ی عملی کشاورزی
۰,۳۲	۱,۱۳	۳,۵۵	نبودن کتب آموزشی مناسب در زمینه‌ی کارآفرینی در بخش کشاورزی
۰,۲۰	۰,۷۱	۳,۵۴	به‌کار نگرفتن معیار درست برای گزینش دانشجویان
۰,۲۸	۰,۹۸	۳,۴۸	دسترسی نداشتن به اساتید برای گرفتن راهنمایی در خارج از کلاس
۰,۲۹	۱,۰۰	۳,۴۲	علاقه نداشتن دانشجویان به دروس کشاورزی
۰,۳۰	۰,۹۹	۳,۳۱	رعایت نکردن نظم و مقررات آموزشی
۰,۳۲	۱,۰۶	۳,۳۰	وجود نداشتن اساتید خیره و آگاه به علم روز کشاورزی در دانشکده‌های کشاورزی
۰,۲۷	۰,۸۷	۳,۲۴	نامناسب بودن فضای آموزشی دانشکده‌های کشاورزی
۰,۳۶	۱,۰۲	۲,۸۵	ایجاد نکردن علاقه و احترام متقابل بین اساتید و دانشجویان

سازوکارهای اثرگذار برای تقویت کارآفرینی در آموزش عالی کشاورزی

با توجه به این که هدف کلی این تحقیق بررسی سازوکارهای تقویت کارآفرینی در آموزش عالی کشاورزی بوده و این سازه نیز با استفاده از متغیرهای به دست آمده از بخش مرور ادبیات تحقیق سنجش شد، نتایج به دست آمده در جدول شماره (۴) بیان شده است.

جدول ۴. سازوکارهای مفید برای تقویت کارآفرینی در آموزش عالی کشاورزی

ضرب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	سازوکارها
۰,۰۹	۰,۴۵	۴,۷۳	اختصاص دروسی به موضوع پرورش خلاقیت و ابتکار
۰,۱۸	۰,۸۳	۴,۶۳	اختصاص دروسی در زمینه‌ی ارتباطات
۰,۱۴	۰,۶۴	۴,۶۲	ارایه‌ی دروسی در زمینه‌ی اشتغال و کارآفرینی در دانشگاه
۰,۱۶	۰,۷۳	۴,۴۹	ارایه‌ی دروسی در زمینه‌ی بازاریابی
۰,۱۴	۰,۶۳	۴,۴۶	آموزش نحوه‌ی راه‌اندازی واحدهای تولیدی در دانشگاه
۰,۱۷	۰,۷۷	۴,۴۵	آموزش مدیریت بنگاه‌های اقتصادی
۰,۳۷	۱,۶۰	۴,۳۴	آموزش نوشتن طرح توجیهی برای دریافت تسهیلات
۰,۱۷	۰,۷۳	۴,۳۳	اختصاص دروسی در زمینه‌ی آشنایی با قوانین و مقررات کار
۰,۱۶	۰,۶۷	۴,۳۲	برقراری ارتباط واقعی بین دانشگاه و محیط کار
۰,۱۸	۰,۷۵	۴,۲۱	استفاده از کارآفرینان در تدریس برخی از دروس
۰,۱۹	۰,۸۱	۴,۲۱	تاکید بر مهارت‌آموزی
۰,۲۱	۰,۸۵	۴,۱۱	تدوین محتوای دروس با توجه به نیاز جامعه و بازار کار
۰,۲۲	۰,۹۰	۴,۱۱	مشارکت دادن دانشجو در امر آموزش
۰,۲۱	۰,۸۵	۴,۱۰	پرورش روحیه‌ی انتقاد در دانشجویان
۰,۲۱	۰,۸۵	۴,۰۷	اختصاص دادن حداقل یک ترم به کار در مزرعه یا واحد تولیدی
۰,۲۷	۱,۰۸	۴,۰۱	انتخاب دانشجویان کشاورزی از میان روستازادگان
۰,۲۷	۱,۰۶	۳,۹۳	تغییر شیوه‌ی ارزش‌یابی (تاکید بر کارایی به جای نمره)
۰,۵۳	۱,۴۳	۲,۷۰	پذیرش دانشجویان برای رشته‌های کشاورزی براساس علاقه‌ی دانشجویان

همان‌طوری که جدول شماره (۴) نشان می‌دهد از نظر کارشناسان کشاورزی اختصاص دروسی به موضوع پرورش خلاقیت و ابتکار، اختصاص دروسی در زمینه‌ی ارتباطات و ارایه‌ی دروسی در زمینه‌ی اشتغال و کارآفرینی در دانشگاه به ترتیب از

مفیدترین و پراهمیت‌ترین سازوکارهای تقویت کارآفرینی در آموزش عالی و تنها پذیرش دانشجویان برای رشته‌های کشاورزی براساس علاقه‌ی دانشجویان که به‌عنوان کم امتیازترین گزینه، پایین‌تر از حد متوسط ارزیابی شده است.

تحلیل عاملی عوامل حمایتی و پشتیبانی اثرگذار برای موفقیت بیش‌تر و توسعه و گسترش فعالیت‌های کارآفرینانه

به منظور تعیین مناسب بودن داده‌های گردآوری شده برای تحلیل عاملی از ضریب کی.ام.او^۱ و آماره‌ی بارتلت استفاده شد. در این بخش مقدار کی.ام.او برابر ۰/۶۰۱ به دست آمد که با احتیاط از تحلیل عاملی استفاده شده و از سوی دیگر برای اطمینان از مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی از آزمون بارتلت نیز استفاده شد. مقدار آماره‌ی بارتلت برابر با ۴۶۰/۳۰۵ به دست آمد که در سطح ۱ درصد معنی‌دار بود. از این رو داده‌ها برای تحلیل عاملی با احتیاط مناسب بودند.

در جدول شماره (۵) تعداد عوامل استخراج شده همراه با مقادیر ویژه‌ی هر یک از آن‌ها، درصد واریانس و درصد تجمعی واریانس هر یک از عوامل است.

جدول ۵. عوامل استخراج شده همراه با مقدار ویژه، درصد واریانس و درصد جمعی واریانس عوامل حمایتی و پشتیبانی برای موفقیت بیش‌تر و توسعه و گسترش فعالیت‌های کارآفرینانه

عوامل	مقدار ویژه	درصد واریانس مقدار ویژه	درصد جمعی واریانس
عامل ۱	۲،۹۰۶	۲۴،۲۱۸	۲۴،۲۱۸
عامل ۲	۲،۵۷۱	۲۱،۴۲۸	۴۵،۶۴۶
عامل ۳	۲،۲۰۸	۱۸،۴۰۲	۶۴،۰۴۸

همان‌طور که جدول شماره (۵) نشان می‌دهد در مجموع ۳ عامل یادشده توانسته‌اند ۶۴/۰۴۸ درصد از کل واریانس عوامل حمایتی و پشتیبانی برای موفقیت بیش‌تر و توسعه و گسترش فعالیت‌های کارآفرینانه را تبیین کنند.

1 ضریب KMO، ضریبی است که برای آزمون مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی استفاده می‌شود.

در این بخش از پژوهش برای چرخش عاملی از روش وریماکس استفاده شد. بعد از مرحله‌ی چرخش، متغیرهایی که مربوط به هر عامل هستند، به صورت ستونی مشخص می‌شوند. پس از پردازش متغیرهای نمایان‌گر موانع گرایش جوانان به تعاون، نسبت به نام‌گذاری عوامل به دست آمده از تحلیل عاملی اقدام شد. در جدول شماره (۶) هر یک از عوامل و متغیرهای مربوط به آن عامل همراه با بار عاملی و گویه‌های پوشاننده‌ی آنها آورده شده است.

نتایج تحلیل عاملی نشان داد که بسترسازی و برنامه‌ریزی ۲۴/۲۱۸ درصد واریانس و با مقدار ویژه‌ی ۲/۹۰۶ عامل اول حمایت و پشتیبانی برای موفقیت بیش‌تر و توسعه و گسترش فعالیت‌های کارآفرینانه بوده است. هم‌چنین این نتایج نشان داد به ترتیب عوامل مشوق‌های اقتصادی ۲۱/۴۲۸ درصد واریانس و با مقدار ویژه‌ی ۲/۵۷۱ و عوامل قانونی و حمایتی با ۱۸/۴۰۲ درصد واریانس و با مقدار ویژه‌ی ۲/۲۰۸ را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۶. متغیرهای مربوط به هر یک از عوامل و بار عاملی به دست آمده از ماتریس دوران یافته

نام عامل	متغیرها	بار عاملی
بسترسازی و برنامه‌ریزی	تامین سود عادلانه برای کارآفرینان	۰,۸۵۱
	ایجاد اطمینان برای صاحبان سرمایه‌های کوچک	۰,۷۴۲
	به دست گرفتن امکانات بیش‌تر برای کارآفرینان	۰,۷۳۲
مشوق‌های اقتصادی	جمع کردن سرمایه‌های کوچک و برنامه‌ریزی و مدیریت آنها در راستای تولید	۰,۶۳۴
	بازاریابی	۰,۸۲۱
	فراهم کردن امکان بیمه برای آنها	۰,۷۳۹
	تسهیل صادرات	۰,۶۵۴
عوامل قانونی و حمایتی	مشارکت کارآفرینان در فرایندهای اقتصادی و پررنگ‌تر شدن نقش آنها در توسعه	۰,۵۹۱
	جلوگیری از قانون‌شکنی، رانت خواری و رشوه‌خواری	۰,۸۰۱
	جدی‌تر و اساسی‌تر کردن رقابت در عرصه‌ی تولید	۰,۶۶۰
	حمایت از تولیدکنندگان و کارآفرینان	۰,۶۰۶

با توجه به نتایج تحلیل عاملی می‌توان عوامل حمایتی و پشتیبانی لازم برای تقویت کارآفرینی را به سه عامل بسترسازی و برنامه‌ریزی، مشوق‌های اقتصادی و عوامل قانونی و حمایتی تقسیم کرد.

بحث و نتیجه

در این پژوهش به بررسی سازوکارهایی برای تقویت کارآفرینی در آموزش عالی کشاورزی پرداخته شد. براساس یافته‌های پژوهش، از دیدگاه پاسخ‌گویان کیفیت محتوای آموزشی رشته‌های کشاورزی از نظر همه‌ی متغیرهای بررسی شده در این زمینه کم‌تر از حد متوسط بود. این یافته ضرورت بازبینی و اصلاح سرفصل‌ها و محتوای آموزشی رشته‌های کشاورزی را با تاکید بر کارآمدی نشان می‌دهد. این یافته با تحقیق‌های مقدس فریمانی و زمانی (۱۳۸۶) که بیان می‌کنند آموزش عالی کشاورزی در کشورهای در حال تغییر و تحول با سرعت، کارایی لازم را نداشته، فراگیران را برای سازگاری با شرایط متغییر و متحول آماده نمی‌کند و هم‌چنین با نتایج تحقیق چمبرز (۲۰۰۲) مطابقت دارد. به نظر می‌رسد برنامه‌های درسی موجود در آموزش عالی کشاورزی برای پرورش ویژگی‌های کارآفرینی دانشجویان تدوین نشده و این برنامه‌ها مبتنی بر تفکر هم‌گرا و استاد محور بوده و کم‌ترین توجه به پرورش مهارت‌های کارآفرینی، خلاقیت و نوآوری شده است. با توجه به نتایج این قسمت از مطالعه پیشنهاد می‌شود اقدام‌هایی به منظور اصلاح و بازنگری در برنامه‌های درسی دانشجویان برای ارتقای روحیه‌ی کارآفرینی انجام شود.

دانشگاه‌های پویا در قرن ۲۱، دانشگاه‌هایی هستند که کارآفرین بوده و بتوانند ارزش‌های تخصصی و مدیریتی را پرورش داده و تلفیق کنند (شریف‌زاده و همکاران، ۱۳۸۶). در حال حاضر تعداد بی‌شماری از فارغ‌التحصیلان کشاورزی که از دانشگاه‌های دولتی، آزاد اسلامی و مراکز آموزشی کشاورزی به دستگاه‌های دولتی مراجعه می‌کنند با منع قانونی استخدام مواجه شده و به خیل عظیم بی‌کاران می‌پیوندند. به‌طور قطع یک اقدام جدی برای مقابله با این چالش، توسعه‌ی آموزش کارآفرینی است. یک سوال اساسی که مطرح بود این است، مهم‌ترین تنگناهای آموزش عالی کشاورزی در تربیت

فارغ‌التحصیلان کارآفرین کدام هستند. نتایج این تحقیق نشان داد این تنگناها عبارتند از مدرک گرایی مفرط در بین دانشجویان و توجه نکردن به یادگیری مهارت‌های عملی در دانشگاه و توسعه‌ی کمی دانشکده‌های کشاورزی بدون توجه به کیفیت علمی و فعالیت‌های عملی محدود در زمینه‌ی دروس ارائه شده، تناسب نداشتن آموخته‌های فارغ‌التحصیلان با نیازهای بازار کار، استفاده از روش‌های سنتی آموزش و تنوع کم در محیط آموزشی دانشکده‌های کشاورزی. این یافته با نتایج مطالعه‌های آقاسی‌زاده، ۱۳۸۳؛ زمانی، ۱۳۸۰؛ حسینی و یعقوبی ۱۳۸۴؛ بهرامی، ۱۳۸۰ و فائو، ۱۹۹۸ مطابقت دارد.

نتایج تحلیل عاملی عوامل اثرگذار بر موفقیت بیش‌تر و توسعه و گسترش فعالیت‌های کارآفرینانه نشان داد که می‌توان عوامل حمایتی و پشتیبانی لازم برای تقویت کارآفرینی را به سه عامل بسترسازی و برنامه‌ریزی، مشوق‌های اقتصادی و عوامل قانونی و حمایتی تقسیم کرد.

پیشنهادها

با توجه به نتایج به‌دست آمده برای تقویت کارآفرین در بخش آموزش عالی کشاورزی، توجه به پیشنهادهای زیر می‌تواند راه‌گشا باشد:

با توجه به اهمیت مهارت‌های عملی و ضعف این مهارت‌ها در فارغ‌التحصیلان کشاورزی پیشنهاد می‌شود شیوه‌ی ارزیابی دروس کارورزی و کارآموزی که دروس اصلی عملی و مهارتی را تشکیل می‌دهند بازنگری شده و در ارزیابی آن‌ها تعامل و همکاری بیش‌تری با جهاد کشاورزی و واحدهای تولیدی بخش خصوصی انجام شود. هم‌چنین ضمن افزایش و هدف‌مند کردن واحدهای عملی دروس کشاورزی، بر ارزیابی مطلوب واحدهای عملی نظارت بیش‌تری انجام شود.

به‌منظور تشویق و ترغیب اساتید دانشکده‌های کشاورزی به تهیه‌ی مواد درسی آموزشی - ترویجی "کارآفرینی" در رشته‌های مختلف تحصیلی، اعتبار پژوهشی ویژه‌ی^۱ اختصاص یابد.

مطلوب است برنامه‌های آموزشی به‌منظور ارتقای ویژگی‌های توفیق، مسؤولیت‌پذیری و استقلال‌طلبی و آزادی عمل در دانشجویان توأم با آموزش‌های تخصصی، طراحی شده و در برنامه‌های آتی مراکز آموزش عالی کشاورزی در نظر گرفته شود.

هسته‌های کارآفرینی در دانشکده‌های کشاورزی ایجاد و به‌عنوان مراکز اثرگذار در توسعه‌ی توان‌مندی دانشجویان کشاورزی حمایت شوند.

تشویق تفکر نقادانه در دانشکده‌های کشاورزی باعث تقویت روحیه‌ی کارآفرینی می‌شود که در این میان اساتید و مدرسان نقش مهمی در پرورش، رشد و بالندگی این تفکر دارند زیرا با چنین تفکری دانشجو فرصت اظهار نظر و خود‌نمایی پیدا می‌کند. آگاه‌سازی و درگیر کردن دانشجویان با نیازها و مسایل کاری رشته‌های تخصصی آن‌ها اثرگذاری زیادی در بارور شدن استعدادها، تقویت اعتماد به نفس، خودباوری و دوراندیشی آن‌ها دارد.

بی‌شک بهبود فعالیت‌های آموزش کشاورزی با اتکا و ارتباط با بخش‌های خصوصی و صنعتی میسر بوده و در این راستا همکاری‌های فنی و تخصصی و تبادل اطلاعات و امکانات آزمایشگاهی بین دستگاه‌های مسؤول کشاورزی و دستگاه‌های آموزشی ضروری و نقش تعیین‌کننده‌ای در فرایند اشتغال‌زایی مفید و مولد با ایجاد پارک‌های علمی و تحقیقاتی خواهد داشت.

با توجه به نتایج به‌دست آمده‌ی این پژوهش، می‌توان با اتخاذ روش‌های آموزشی مناسب از جمله دوره‌های کارآموزی مرتبط با رشته‌ی تحصیلی، بازدیدهای علمی به‌منظور آشنایی با آینده‌ی شغلی، شرکت دادن دانشجویان در مباحث درسی و استفاده از نظرات آن‌ها و به‌طور کلی استفاده از روش‌های نوین تدریس، گامی اثرگذار برای توسعه‌ی کارآفرینی در مراکز آموزش عالی کشاورزی برداشت.

منابع

۱. آقاسی زاده، فتح الله (۱۳۸۳). اشتغال دانش‌آموختگان کشاورزی: الزامات و راهکارها. مجموعه مقالات همایش علمی آموزش کشاورزی کشور، آبان‌ماه ۱۳۸۳، تهران.
۲. ابن علی، لطف اله و ابر رجبی نسب، علی (۱۳۸۶). موانع توسعه کارآفرینی دانشگاهی (بخش کشاورزی). همایش ملی آموزش عالی و کارآفرینی، اسفند ماه. سمنان: دانشگاه سمنان
۳. احمد پور داریانی، محمود (۱۳۸۱) کارآفرینی: تعاریف، نظریات، الگوها، چاپ چهارم، تهران: شرکت پردیس.
۴. اسکندری، فرزند، حسینی، سید محمود و کلانتری خلیل (۱۳۸۵). عوامل مؤثر بر عملکرد کارآفرینانه‌ی دانش‌آموختگان آموزش عالی کشاورزی و منابع طبیعی ایران. اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال چهاردهم، شماره ۵۳، صص ۱۰۷-۱۳۳
۵. امیری، علی و مرادی، یزدان (۱۳۸۷). نگرش‌های کارآفرینانه دانشجویان و موانع آن، پژوهش و برنامه ریزی در آموزش عالی، دوره ۳، شماره ۴۹، صص ۴۵-۶۷.
۶. بازرگان، عباس (۱۳۷۳). آموزش برای بخش کارآفرینی در بخش غیر متشکل. دانش مدیریت، شماره ۲۵، ص ۶.
۷. بدری، احسان، لیاقتدار، محمد جواد، عابدی، محمدرضا و جعفری، ابراهیم (۱۳۸۵). بررسی قابلیت‌های کارآفرینی دانشجویان دانشگاه اصفهان، فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی در آموزش عالی، شماره ۴۰، صص ۹۰-۷۳.
۸. بهرامی، فضل اله و زمانی، غلامحسین (۱۳۸۰). آموزش عالی کشاورزی، تنگناها و راهکارها. ماهنامه علمی جهاد، شماره ۲۴۵-۲۴۴.
۹. پاپ زن، عبدالحمید (۱۳۸۲). کدامین استراتژی برای حل مشکل بیکاری در ایران: توسعه سخت افزار و یا مغز افزار. مجموعه مقالات دومین کنفرانس اشتغال و توسعه. تهران. آبان ۱۳۸۲، صص ۷۵-۸۷

۱۰. حسینی، سید محمود و یعقوبی، جعفر (۱۳۸۴). بررسی موانع تحقق کارآفرینی در آموزش عالی کشاورزی و راهکارهای تقویت آن. همایش علمی آموزش کشاورزی کشور، آبان ۱۳۸۵، تهران.
۱۱. حسینی، سیدمحمود و عزیزی، بهارک. (۱۳۸۶). بررسی عوامل موثر در توسعه روحیه و مهارتهای کارآفرینی در میان دانشجویان سال آخر دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران. علوم کشاورزی ایران، (۳۸) ۲، صص ۲۴۱-۲۵۱
۱۲. حیدریزاده، مجید. (۱۳۸۲). "وضعیت اشتغال اعضاء سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی استان کرمان در راستای بازنگری برنامه‌ریزی آموزشی". فصلنامه نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی، شماره ۲، صص ۳۷-۴۵
۱۳. خسروی پور بهمن، ایروانی، هوشنگ، حسینی، سیدمحمود و موحدمحمدی، حمید (۱۳۸۶). شناسایی و تحلیل مولفه‌های آموزشی موثر بر توانمندی کارآفرینانه دانشجویان مراکز آموزش عالی علمی کاربردی کشاورزی. علوم کشاورزی ایران، (۳۸) ۲، صص ۲۰۷-۲۱۷
۱۴. رضوی، مصطفی و محمد رضا زالی (۱۳۸۸). بررسی تحلیلی آموزش کارآفرینی در دانشگاه‌ها. پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، ۴ (۱۶)، صص ۵۳-۸۲
۱۵. زارع یکتا، محمدرضا (۱۳۸۷). آموزش کارآفرینی دانشگاهی و نقش آن در ایجاد و توسعه SME های دانش بنیان. کار و جامعه، ۱۰۱، ۷۴-۶۶.
۱۶. سعیدی کیا، مهدی (۱۳۸۸). کارآفرینی: پیامد دانشگاه نتیجه‌گرا. قابل دسترسی در سایت: <http://www.jobportal.ir/>
۱۷. شریف زاده، ابوالقاسم، حسینی، سیدمحمود، کلانتری، خلیل و اسدی، علی (۱۳۸۶). واکاوی سازوکارها و چالش‌های تقویت کارکرد نظام آموزش عالی کشاورزی کشور در عرصه تحقیقات کشاورزی. علوم کشاورزی ایران، شماره ۳۸، صص ۲۲۷-۲۴۰.
۱۸. علم بیگی امیر، ملک محمدی، ایرج و مقیمی، سیدمحمد. (۱۳۸۸). تحلیل عاملی مولفه‌های فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی (ICT) مرتبط با توسعه کارآفرینی

سازمانی در سازمان ترویج کشاورزی ایران. اقتصاد و توسعه کشاورزی (علوم و صنایع کشاورزی). ۲۳(۱):۱-۱۰.

۱۹. مقدس فریمانی، شهرام و زمانی، غلامحسین (۱۳۸۶). رهیافت آموزشی گزینداری برای دوره کارشناسی کشاورزی. علوم ترویج و آموزش کشاورزی، سال سوم، شماره ۱ (پیاپی ۵)، صص ۲۶-۱۱

20. Chambers, R. (2002). Human capital for Entrepreneurship in higher education. London. Edgar.
21. FAO. Research (1998). Agricultural education and training: Issues & opportunities. [on line] available at <http://www.fao.org/waicent/faoinfo/suttoe/exdirect/exreooo.htm>.
22. Gallowy, L. & et al. (2005). "Enterprise skills for the economy". *Education & Training*. 47(1).7-17.
23. Jones, C. & J. English, (2005). "A contemporary approach to entrepreneurship education". *Journal of education training*. 46(8/9). 416-423..

پښتونستان د علوم او انسانیت د مطالعاتو فریښتی
پرتال جامع علوم انسانیت